

ВІДГУК

офіційного опонента Мочернюк Наталії Дмитрівни, доктора філологічних наук, доцента, старшого наукового співробітника відділу української літератури Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України, про дисертацію Бітківської Галини Володимирівни **«Сучасний український літературний журнал як інтермедіальний текст»**, подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальностями 10.01.01 – українська література, 10.01.06 – теорія літератури на засідання спеціалізованої вченої ради Д 26.133.03 Київського університету імені Бориса Грінченка

Інтенсифікація досліджень міжмистецької проблематики, яка спостерігається в останні десятиліття, зумовлена як диктатом матеріалів симбіотичного характеру, так і зміною традиційної літературознавчої оптики, спричиненої епохою візуальності. Дисертація Галини Володимирівни Бітківської повною мірою засвідчує це: з одного боку, об'єктом дослідження є літературні журнали, які видавалися в Україні впродовж 1989–2015 років і часто вирізнялися експериментальністю, практикованою не лише на рівні текстів, а й у візуальній площині, а з другого, комплексний підхід до такого матеріалу, аналіз його як інтермедіальних текстових конструктів. Власне інтермедіальність стає методологічною «парасолькою», яка «накриває» багатоаспектну концепцію роботи. Таким чином, дослідження Г.В. Бітківської складне й інтердисциплінарне, адже передбачає вихід у царину соціальних комунікацій, журналістики, мистецтвознавства тощо.

Окремо варто наголосити на важливості дослідження літературних журналів, без функціонування яких не можна уявити повнокровного літературного процесу. Ще М. Рудницький у статті «Преса і література» (1928) наголошував на ролі літературних часописів для розвитку літератури: «Література, що не має преси, заслуханої в прояві рідної та чужої творчості, на послугі спрагнених новин про здобутки всіх ділянок творчості – така література живе лише завдяки неграмотній суспільності, яка вірить у самодоцільність

рідної літератури, незалежної від ніяких домагань сучасності». Дослідження Г.В. Бітківської презентує історію української «журнальної зали», багатой на розмаїття літературних видань, і безмежно сумно через те, що до 2020 року «дожили» буквально одиниці з них (до слова, неодноразово згаданий у дисертації «Кур'єр Кривбасу» закінчив своє існування 2017 року). Заслуга дослідниці в тому, що вона зуміла розкрити величезний інтерпретаційний потенціал літературного журналу.

Метою дослідження дисертантка декларує «створення, обґрунтування та емпіричне підтвердження теоретичної моделі сучасного українського літературного журналу як інтермедіального тексту» (с. 2). Для досягнення мети передбачено розв'язати систему завдань. До згаданих методів дослідження варто було б зарахувати й текстуальний метод та принципи рецептивної поетики, адже аналіз образу читача актуалізує їхню необхідність.

Перший розділ «Теоретико-методологічні основи дослідження сучасного літературного журналу як інтермедіального тексту» збалансовано розгортає дисертаційну експозицію, яка презентує фундаментальні засади роботи. У підрозділі 1.1. «Літературний журнал у міждисциплінарному дискурсі» здійснено огляд і систематизацію основних досліджень літературного журналу в літературознавстві, сфері соціальних комунікацій і мистецтвознавстві. Безперечно, це багатий фактажем і вагомий імпульсами для подальшого розвитку теми підрозділ. «Як бачимо, значну кількість літературознавчих досліджень присвячено літературному журналу, проте в їхньому масиві переважають розвідки, у яких застосовано традиційний інструментарій для вивчення художнього й літературно-критичного дискурсу. Намір розглянути журнал як текст, з урахуванням зв'язків між художнім і нехудожнім, вербальним і візуальним дискурсами, із застосуванням методології міждисциплінарного характеру спонукає до вивчення проблеми дослідження літературних журналів у сфері суміжних наук», – пише дослідниця, посилюючи, таким чином, інтригу своєї роботи (с.47–48). Заувага: на жаль, в огляді майже не представлено спектр літературних видань Західної України та дослідників

цього питання (М.Рудницький, М.Гдакович, Л.Снісарчук та ін.). У підрозділі 1.2. «Інтермедіальність як нова наукова парадигма міждисциплінарних досліджень» охарактеризовано широке коло теоретичних питань. Йдеться не лише про інтермедіальність як концепцію та її розвиток, а й про теорії взаємодії / синтезу видів мистецтв, а також зважено «на зв'язки між мовою й мистецтвом, функціональну подібність мистецтва і науки, розгляд художніх явищ у контексті культури, спільне і відмінне між окремими видами мистецтва, загальноестетичні та специфічні особливості взаємодії літератури й мистецтва, ознаки синтезу мистецтв у літературі певного напрямку, положення про семантизацію літературної форми тощо» (с.61). Згадано найважливіші імена вчених і митців, які прокладали дорогу новим концепціям міжмистецьких взаємодій, та дослідників, причетних до розробки теорії інтермедіальності, щоправда, цей виклад здійснено дещо хаотично. Дисертантка вирізняє серед подій останніх десятиліть у зарубіжній і українській культурі, які засвідчують зацікавлення творчістю, у процесі якої поєднуються різні види чи елементи мистецтва і утворюються багатокомпонентні й багаторівневі тексти, присудження у 2016 р. Нобелівської премії в галузі літератури американському поету, композитору та співаку Бобу Дилану (справж. Роберт Аллен Циммерман). Маємо доповнення: Боб Дилан відомий і як художник. З 1994 року він опублікував сім художніх альбомів, присвячених своїм картинам і малюнкам, мав чимало персональних виставок та сам оформлював обкладинки до своїх музальбомів. У цьому підрозділі авторка акцентує концептуальну засаду свого дослідження: «Розглядаючи літературний журнал як текст, ми створюємо аналогію з літературним твором; моделюючи його як інтермедіальний текст – парадигму для реалізації різних типів творчості» (с.82), що матиме продовження і в підрозділі 1.3. «Літературний журнал як інтермедіальний текст: дефініція і характеристика терміносполуки». Прослідковується тут певна спадкоємність сучасних пошуків творців літературних журналів з періодом 20–30 років минулого століття, який викликає стійкий інтерес літературознавства, зокрема й щодо специфіки

літературно-художніх видань. «Чи змінилося б сприйняття футуристичних і, ширше, авангардних ідей, якщо б їхні автори виголошували їх в окремих публікаціях – книжках, брошурах, не одному, а різних періодичних виданнях? Думається, що так. Нам видається ймовірним і переконливим судження про те, що журнал як комунікативна платформа, «оптична» рамка, матриця для висловлювання тощо задає й спрямовує сприйняття реципієнта» (с.105), – стверджує авторка. Назагал відзначу, що експозиційний розділ добре продуманий і збалансований, багатий на цікаві й новаторські ідеї, які формують горизонт сподівань щодо подальшого сюжету дослідження.

Другий розділ «Моделювання літературного журналу як інтермедіального тексту: теорія і практика» складається з підрозділів 2.1. «Співвідношення і конфігурація понять «теоретична модель» і «метафорична модель» та 2.2. «Міжмистецькі зв'язки в структурі літературного журналу як інтермедіального тексту». Композиційна перебудова монографічного тексту в дисертаційний розгорнулася у громіздку структуру першого підрозділу, яку варто було б розділити на окремі частини. Отже, під теоретичною моделлю сучасного літературного журналу як інтермедіального тексту Г.В. Бітківська має на увазі «багаторівневу ієрархічну структуру з нелінійним порядком вербальних і візуальних текстів, які взаємодіють у дискурсивному просторі. Об'єктом дискурсивного простору є журнал як текст, суб'єктами – колективний автор (автор тексту, редактор, художник, верстальник) і читач, базовою методологією – інтермедіальність» (с.120). Поняття метафоричної моделі не має такої чіткої дефініції. Теоретична модель літературного журналу конкретизується за допомогою окреслення конфігурацій метафоричних моделей. Зазначено, що «теоретичним підґрунтям для визначення метафоричних моделей є положення про метафору як засіб пізнання дійсності, інструмент організації досвіду індивіда та структурування його знань про дійсність, метафору на позначення цілості можливого досвіду (Г. Блюменберг), а також рефлексії науковців, критиків і саморефлексії редакторів про концептуальні моделі періодичних видань» (с.121) та виокремлена відкрита множина метафоричних моделей

літературних журналів (палімпсест, полілог, лексикон, літопис, колаж). Безперечно, така класифікація вразлива, адже не існує «чистих» різновидів, метафора «полілог», скажімо, може бути застосованою чи не до всіх інших визначених моделей. Ще більш вразливим є аналіз видань, що переходить від визначення концептуальних домінант обраних часописів до огляду окремих номерів журналів з реферуванням публікації, у яких так чи інакше звучить міжмистецька проблематика. Певна річ, охопити всі статті, дотичні до мистецтвознавства, неможливо, тож помітна уривчастість, фрагментарність викладу, розмиваються магістралі дослідження. Міжмистецькі зв'язки представлено через *Kunstlerroman* у рамці літературного журналу та тексти художників. Матеріалом для дослідження стали роман-дослідження С. Ласкіна «Вічності заручник» («Нева», 1991), біографічний роман Н. Околітенко «Рось-Марія» («Дзвін», 2002, «Дніпро», 2006), роман-колаж Г. Костенко «Те, що позбавляє сну» («Київська Русь», 2010), роман-есе М. Слабошпицького «Марія Башкирцева» («Жовтень», 1985), повість Романа Іваничука «Смерть Юди» (Кур'єр Кривбасу», 1997). Без сумніву, це надзвичайно цікавий художній матеріал, який авторка успішно літературознавчо інтерпретує, однак інтермедіальний «тонус» цих творів не збільшується і не зменшується від публікації у журналі, він притаманний самим творам. З таким самим успіхом у «Неві», наприклад, міг би бути опублікованим роман Д. Мережковського «Воскреслі боги. Леонардо да Вінчі», який використано у розділі задля аналогій. Журнал є лише майданчиком, який представляє твір автора. Прикметно, що автореферат більш чітко й концентровано подає цей матеріал, актуалізуючи власне редакторські концепції. Літературна творчість художників представлена прозовими творами М. Андрієнка-Нечитайла («Сучасність», з 1964 до 1977 р.) та В. Клокова («Київська Русь», 2007). Дослідниця відслідковує візуальний ряд, що супроводжує ці тексти у журналах, спостережливо віднаходить чимало вербальних та візуальних еквівалентів. Водночас доречними були б акценти не лише на спільній тематиці, а й на стилі

і композиції літературної і образотворчої творчості письменників-художників, фрагменти яких оприлюднюють журнали.

У третьому розділі «Параметри теоретичної моделі сучасного українського літературного журналу: особливості функціонування» на матеріалі журналів «Арка», «Дніпро», «Всесвіт», «Київ», «Київська Русь», «Кур'єр Кривбасу», «Потяг 76», «Сучасність», «Четвер», «ШО» досліджено специфіку хронотопу окремих текстових конструктів, жанрові нюанси та образи колективного автора і читача. Підрозділ 3.1. «Основні локальні та темпоральні координати журналу» розкриває особливості хронотопу окремих журнальних текстів (топос села – повість Г. Штоня «Пастораль», роман Л. Голоти «Епізодична пам'ять») (назва, на мій погляд, не відображає адекватно зміст підрозділу). Вибір цих творів зумовлено можливістю простежити «внутрішню динаміку» у зв'язках топосу села й топосу міста в просторі літературного журналу. Дослідження топосу міста здійснено на матеріалі річних комплектів журналів «Київ» та «Нева» за 1991 р. Крім того, детально проаналізовано оповідання Б. Харчука «Нічна стежка». Авторка бере до уваги проблеми провінціалізму, зображення образу покоління та образу Іншого. Г.В. Бітківська заслуговує на компліменти, позаяк кожен нову підтему вводить з теоретичними обґрунтуваннями проблеми, кожен твір часто постає в ширшому контексті – як журналу, в якому його опубліковано, так і в залученні споріднених матеріалів відповідної проблематики. Водночас нагромаджено надто багато дотичних питань, які не виокремлені в пункти, що утруднює сприймання роботи. «Прагнення відобразити складну картину сучасного світу та вимоги ринку спонукають літературний журнал до активних пошуків засобів оновлення формату, тематики, жанрів, форм спілкування з читачем тощо. Одним із результатів цього пошуку є активна публікація в періодиці дорожніх нарисів» (с.279), – пише дисертантка, розгортаючи тему журнальних тревелогів. Особливості образу Іншого в журнальному контексті проаналізовано на матеріалі повісті «Валтасар», «Щоденника» і карикатур С. Мрожека, дорожніх нарисів К. Ахеян, А. Бобковського, Л. Донскіса,

А. Дьобліна, Д. Мурадяна, Л. Таран, надрукованих у журналах «Всесвіт», «Кур'єр Кривбасу», «Потяг 76» та «Четвер». Про журнал як індикатор зміни жанрових уподобань читачів розмірковує Г.В.Бітківська у підрозділі 3.2. «Жанрові трансформації в просторі сучасного журналу». Зокрема, йдеться про жанр детективу, який осмислюється як маркер соціокультурних змін у суспільстві. Увагу дослідниці привернули номери журналів, де публікація тексту детективів супроводжується виразними ілюстраціями та літературознавчими матеріалами («Всесвіт»). Комікс як жанр масової літератури, що є одним зі свідчень репрезентації «візуального повороту» в українському соціокультурному просторі, теж стає «героєм» цього підрозділу. Крім того, вплив медіа на літературу прослідковано на матеріалі п'єси Г.М. Енценсбергера «Геть Гетел!», що є прикладом взаємодії літератури та масмедіа, зокрема трансформацію драми під впливом такої форми медійної комунікації, як токшоу. Важливі в параметрах теоретичної моделі журналу особливості функціонування понять «автор» і «читач», які розглянуто у підрозділі 3.3. «Поняття «автор» і «читач» в суб'єктній організації літературної форми журналу». Задля висвітлення специфіки авторської інтенції обрано моножурнали Б.Ейхенбаума «Мій часопис» (1929) та С.Караванського «Книга-журнал одного автора» (2010), надзвичайно цінні і плідні матеріали. Зазначу, що через добір літератури для дослідження в особі дисертантки впізнається фахова русистка, добре обізнана з історією російської літератури. Хоча авторський журнал Б.Ейхенбаума випадає з сучасності, але його моножурнал – вдала літературознавча знахідка для аналізу в контексті порушених проблем, що підтверджується не раз і цитуванням інших дослідників («Журнальна форма виявилася для Ейхенбаума оптимальним способом творчого самовираження. Ціле тут більше, аніж сума частин, і читач отримує від цієї унікальної у своєму роді книжки не лише ідеї і відомості, але й потужну емоційну наснагу. Ширина і розмаїття – ознака справжнього таланту, здатного постати в іпостасі людини-журналу» (В.Новиков) (с.308)). Ретельно проаналізовано й ансамбль текстів «Книги-журналу одного автора» С.Караванського. У висновках до розділу

згадано й «Морену» Є.Барана, однак у тексті дисертації цьому виданню присвячено буквально лише такі рядки: «Своєрідним варіантом моножурналу є перший збірник літературно-критичних есеїв «Замах на міражі», який вийшов у Львові в 1997 р. в проєкті «Морена: літературний журнал одного автора» (с.316). Образ читача представлено на матеріалі журналів «Всесвіт», «Иностранная литература», «Київська Русь», «ШО».

Четвертий розділ «Геокультурні трансгресії інтермедіальності: тексти і коди» присвячено дослідженню інтермедіальних текстових конструктів у світлі діалогу культур. Зазначу, що перебудова монографії у дисертаційний текст і в цьому розділі спричинила незбалансованість підрозділів: так, якщо підрозділ 4.1. «Український текст у вітчизняній і зарубіжній журнальній рецепції: постколоніальні коди» охоплює понад 60 сторінок, то підрозділ 4.2. «Польський текст у літературному журналі: культурно-ідеологічні коди крізь призму інтермедіальності *in lato sensu*» – лише 20. Крім того, український текст складається великою мірою саме з шевченківського тексту, тож варто було сигналізувати про це виокремленням пункту у підрозділі. Інтермедіальна журнальна шевченкіана, представлена масивом публікацій у різних виданнях, зокрема двома великими епічними творами – перекладом роману польського письменника Є. Єнджеєвича «Українські ночі, або Родовід генія» та романом-есе Б. Чайковського «Тарас Шевченко», свідчить про спроби прочитання на основі методологічного плюралізму. «Видається, що саме парадигма інтермедіальності є зручним інструментом дослідження оновленого шевченківського тексту, бо дедалі виразнішою є тенденція до створення технологічно привабливого образу Шевченка через поєднання іконічного й вербального, що органічно для особистості, у якій є хист до різних видів мистецтва», – стверджує дослідниця (с.397–398). Дослідження набуває компаративістського характеру, коли авторка зіставляє рецепцію українського тексту у версіях зарубіжних журналів, зокрема польських і російських. Якщо польські видання представлено часописом «*Literatura Źwiescie*» і почасти журналом «*Ukraina. Słownia. Czechy*», то російські журнали чи не усім

напрочуд багатим літературно-мистецьким сегментом («Новый мир», «Дружба народов», «Знамя», «Интерпоэзия», «Арион» та ін.). Таким чином, цей фрагмент підрозділу справляє амбівалентне враження: з одного боку, в дисертаційний обіг уведено багато імен і видань, а з іншого, йде поверховий пришвидшений огляд, якому бракує аналітичної ваги. Зрештою, український текст у візії зарубіжних часописів заслуговує на окреме дослідження. Неадекватно відображено цей підрозділ в авторефераті, позаяк багатоаспектна журнальна шевченкіана презентована тут вкрай стисло, на противагу розширеному аналізу у дисертації, натомість реферування дослідження про український текст у польських і російських журналах широко розгорнуто, хоч дисертаційна версія коротка. Підрозділ 4.2. «Польський текст у літературному журналі: культурно-ідеологічні коди крізь призму інтермедіальності *in lato sensu*» привертає увагу до сучасних польських авторів, яких популяризують українські і російські журнали. Шкода, що в авторефераті не згадано письменників, твори яких проаналізовано в цьому підрозділі в контексті інтермедіальності *in lato sensu*.

У висновках узагальнено результати дослідження. Безперечно, вони вагомі і присутні. Зауважимо лиш, що варто дотримуватися хронологічного принципу, укладаючи список імен дослідників підготовчого етапу становлення концепції інтермедіальності (таким чином, С.Коллідж буде першим, а О.Ганзен-Леве – останнім у переліку).

Таким чином, дисертація Г.В.Бітківської «Сучасний український літературний журнал як інтермедіальний текст» є ще одним кроком до створення холістичної концепції вітчизняної культури, яка розвивається під знаком синкретизму. Дослідниця запропонувала оригінальну концепцію роботи, інтерпретуючи літературний журнал як інтермедіальний текст у різних аспектах. Дисертація надзвичайно багата на імена (шкода, що монографія не має іменного покажчика, який засвідчив би колосальний масив опрацьованих матеріалів праці) і фактаж, що увиразнює особливості сучасного літературного процесу.

Загалом погоджуючись із висновками і підтримуючи загальну наукову концепцію авторки, дозволимо собі кілька зауважень і запитань:

1. Проблематика текстуальності літературного журналу, яку актуалізує у дослідженні Г.В.Бітківська, надзвичайно широка, тож часом складається враження неспроможеного аналізу, який відходить від інтермедіальної магістралі. Помітно, що подекуди дослідниці важко синтезувати текстуальність журналу й інтермедіальність, тому окремі тексти письменників проаналізовано відірвано від заманіфестованих теоретико-методологічних параметрів.
2. Незважаючи на солідну методологічну й теоретичну основу дослідження, все ж варто було б взяти до уваги праці французького філософа-феноменолога Моріса Мерло-Понті («Феноменологія сприйняття», «Око і дух» та ін.). Серед сучасних дослідників українських журналів не згадано Л.Реву, Р.Семківа, О.Солов'я, Т.Терен та інших. На жаль, не згадані в оглядах дослідниці й окремі українські журнали (культурно-аналітичний журнал «Artline» (1995-1998), літературно-художній журнал «Неопалима купина» (2006-2010), журнал-книга «Provocatio» (заснований 2007)). Заслужувала на аналіз і словацька «Дукля», літературно-мистецький публіцистичний журнал українців Словаччини.
3. Як відомо, літературні видання розвиваються зараз в інтернет-мережі. Чи не було наміру у дослідниці включити і їх до матеріалів роботи? Чи можна вважати поняття «синтез мистецтв» актуальним у дослідженні сучасного літературного журналу? Коли є виправданим, на думку дисертантки, його застосування?

Попри зауваження й уточнення, назагал можна сказати, що дисертація є актуальним, самостійним і новаторським дослідженням. Зміст дослідження відображений у монографії та 38 одноосібних публікаціях, із яких 20 опубліковано у фахових виданнях України, 4 – в наукових виданнях інших держав. Основні положення дослідження обговорювалися на міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях. Зміст автореферату відповідає основним положенням дисертації. Дисертаційна праця Галини Володимирівни Бітківської, висновки, зафіксовані в ній, мають суттєве наукове значення.

Отже, наукова робота «Сучасний український літературний журнал як інтермедіальний текст» виконана на належному науковому рівні, є завершеним самостійним і новаторським дослідженням. Докторська дисертація відповідає вимогам п.п. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р. (зі змінами, внесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р. та № 567 від 27.07.2016 р.), а, отже, її авторка – Бітківська Галина Володимирівна – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальностей 10.01.01 – українська література, 10.01.06 – теорія літератури.

Доктор філологічних наук, доцент,
старший науковий співробітник
відділу української літератури
Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича
НАН України

Мочернюк Н.Д.

